

ВИРАЖЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ТЕРМІНАХ РУХУ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Розглядаються мовні прояви вторинної концептуалізації часу, зокрема перенесення просторових параметрів, таких як рух, на часові. У французькій мові час виражається метафорично в термінах руху як фазовий та власне процесний рух. Метафора процесного руху часу передбачає наявність дійсничного орієнтуру, залежно від якого виокремлюють метафору «Руху часу – le temps bouge» та метафору «Руху людини у часі – je bouge».

Ключові слова: простір, час, концептуальна метафора, фазовий рух, процесний рух, дійсничний орієнтур.

Відповідно до гіпотези метафоричного структурування, для організації абстрактної інформації використовуються метафори. Завдання метафори полягає в тому, щоб створити структуру абстрактної царини шляхом переносу цієї структури (по аналогії) з більш конкретної царини.

У цьому контексті питання про те, як людина засвоює, уявляє та осмислює поняття часу, видається досить цікавим. Відтак мета нашої розвідки полягатиме в аналізі проявів просторових перенесення параметрів на часові у французькій мові. **Актуальність** дослідження зумовлена його зв'язком з проблематикою відношень між об'єктивною дійсністю, мовою та мисленням, а також загальним спрямуванням сучасної лінгвістики до вивчення мовних явищ у світлі теорії концептуальної метафори, проявом якої також є вираження часу в термінах простору та руху (Дж. Лакофф та М. Джонсон; Ю. С. Степанов; В. Г. Гак).

Осмислення деяких аспектів часу зумовлене нашим досвідом, що виникає внаслідок взаємодії зі світом. Інакше кажучи, досвід нам підказує, що час – це феномен, у межах якого певна подія підлягає безперервній односпрямованій зміні, яку можна описати за допомогою появи та зникнення об'єктів. Ці аспекти поняття про час, як зазначають Л. Бородіцкі та М. Рамскар, вочевидь універсальні для всіх мов та культур [7; 11]. Щоб відобразити послідовність подій, час представлено як одновимірну цілісність, який властива певна спрямованість. В усіх мовах просторові поняття, дотичні до вираження категорії часу, також одновимірні та спрямовані, на кшталт понять попереду/позаду або донизу/вгору.

Деякі аспекти часу можуть бути співвіднесені з нашим досвідом, але існує безліч нюансів, не пов'язаних з безпосереднім досвідом людини. Наприклад, чи рухається час по вертикалі або по горизонталі? Чи рухається він уперед або назад, справа наліво або навпаки, донизу чи вгору? Час

проходить повз нас чи ми рухаємося крізь нього? Ці аспекти часу жодним чином не пов'язані з нашим досвідом. Проте вони висвітлені в мові за допомогою просторових метафор. Оскільки частіше за все ми говоримо про час у термінах простору, саме ці відповідності між часом та простором у мові можуть висвітлити спосіб, в який ми осмислюємо час.

Отже, час вважають абстрактним концептом, артефактом, що можна усвідомити через порівняння подій (змін) у зовнішньому світі, таких як схід та захід сонця, зміна пір року, переміщення стрілок годинника тощо. Оскільки абстрактні поняття не зумовлені безпосереднім чуттєвим досвідом, ми їх усвідомлюємо крізь призму конкретних прикладів. Час – це результат вторинної концептуалізації, у результаті якої темпоральні концепти копіюють структуру концептів простору і руху разом із мовним вираженням останніх.

Як справедливо наголошують численні науковці, час у людській свідомості часто співвідноситься з поняттям руху. Метафорична модель «Час – це рух» має глибоке коріння. У архаїчному суспільстві час вимірювали відповідно до руху небесних світил, а отже його також почали асоціювати з рухом. Час, як і рух переважно виражається дієсловами: «Час може тягнутися, летіти, бігти, текти, йти тощо» [4, с. 135]. У європейській традиції час завжди розглядали в контексті руху. Науковці, які досліджують концепт когнітивної метафори в культурологічному й лінгвістичному аспектах вважають, що людина осягнула поняття часу через рух, послідовність подій [5]. Підтвердженням цьому слугують дані типологічних досліджень, згідно з якими практично в усіх мовах темпоральність може виражатися метафорично в термінах простору та руху.

Дж. Лакофф та М. Джонсон стверджують, що час структурується в термінах руху, оскільки наше розуміння часу спирається на знання та досвід від змін, а, як відомо, жодна зміна неможлива без руху. Справді, будь-яке переміщення з місця А в місце Б супроводжується зміною локалізації, яка відбувається в часі. З цієї позиції наше відчуття часу спирається на базовий досвід, отриманий від усвідомлення руху. Саме цей тілесний досвід людини уможливує існування метафори «Час – це рух» [8].

У мові гіпоніми часу (назви різноманітних часових відрізків) у сполученні з дієсловами руху постають як сутності, що переміщуються у просторі. Як зазначає Г. Рубінштейн, серед метафор руху превалює дієслівний тип, такий що містить дієслова переміщення у просторі [2]. Існують два

основних типи метафори руху: фазовий та власне процесний. Під час фазового руху часових відрізків спостерігач фокусує увагу на початковій або кінцевій межі траєкторії. Процесний рух часових відрізків постає як безперервне переміщення.

З іншого боку «рух часу» можна тлумачити відповідно до позиції спостерігача на часовій лінії. В окремих випадках рух часу передбачає наявність дійсного темпорального орієнтира (відповідно до опозиції теперішнє *versus* минуле та майбутнє: *ils se rapprochent du dernier jour*. У цьому прикладі дійсний темпоральний орієнтир співвідноситься з просторовим орієнтиром, оскільки спостерігач локалізований у теперішньому (ніби в місці висловлення). Дж. Лакофф також виокремлює метафори часу, що співвідносяться з рухом певних подій із майбутнього в минуле. Так, вираз *le mois qui vient*, на думку автора, функціонує відповідно об'єктивної просторової орієнтації (цит за: [9]). В обох випадках ми використовуємо темпоральні репрезентації, побудовані на метафорі подвійного протилежного руху, а саме руху людини з минулого у майбутнє, який є протилежним рухові подій з майбутнього в минуле.

У випадку концептуалізації часу як фазового руху, увага спостерігача зосереджена на початковій або кінцевій фазах руху об'єкта на певному шляху. Інпутом цієї метафори часу є вочевидь образна схема «джерело / шлях / мета». Базовий досвід цієї образ-схеми пов'язаний зі здійсненням руху у певному напрямку. Ми розглядаємо відстань від пункту А (джерело) до пункту В (мета) як послідовність кроків, що об'єднує пункти А та В. Структурні елементи: джерело (вихідний пункт руху), місце призначення, шлях. Базова логіка: рухаючись з пункту А у пункт В, ви повинні пройти певні відрізки шляху. Чим далі ви від вихідного пункту руху, тим більше часу спливає з моменту початку руху.

Фазові значення можуть передаватися як без участі метафори за допомогою фазових дієслів (*commencer, finir* etc.), так і метафорично за допомогою дієслів руху. Вираження фазових значення початку та кінця типовими для дієслів руху.

Значення «початку руху» (виявлення, розвитку) певного часового відрізка виражається такими дієсловами, як *arriver, venir, tomber descendre, surgir, approcher*. У наступних прикладах часові відрізки постають як певні рухомі сутності; а спостерігач «фіксує» початкову межу їхньої траєкторії. Напр.: *Le soir descend sur la colline; Les temps messianiques sont arrivés; Voici que s'en vient la saison / Des regrets et de la raison; Et je songe avec terreur aux derniers moments qui approchent*.

Завершення руху (виявлення, розвитку) часового відрізка здебільшого вербалізується у сполученні з дієсловами *passer, s'enfuir, s'écouler* у мину-

лих завершених часах, таких як *passé composé* або *passé simple*. У цьому випадку спостерігач «фіксує» кінцеву межу траєкторії «руху» певного часового відрізка. Наприклад: *Quand un jour est passé, il est passé pour rien; Des siècles et des siècles s'enfuirent dans le lointain comme des orages; Heure après heure, tout le temps s'envole*.

Процесний рух часових відрізків виражають дієслова, які суміщають значення переміщення у просторі з інтенсивністю руху.

Метафоричні виразу часу можуть містити такі дієслова переміщення у просторі, як *passer, couler, voler* тощо. Ці дієслова кодують рух невизначеної інтенсивності, а отже, у виразах з цими дієсловами часові відрізки метафоризуються як просторові сутності у процесі переміщення без вказівок на спосіб або інтенсивність самого руху. Наприклад: *Le temps passe, et le temps ne passera jamais* (pro-verbe breton). У комбінації з такими дієсловами переміщення, як *courir, fuir*, рух часових відрізків сприймається як інтенсивний, швидкий. Наприклад: *Et le temps court, il n'attend plus / Et si je traîne, tout est perdu*. Низька інтенсивність руху часових відрізків метафоризується у виразах, що містять такі дієслова як *se traîner, s'épandre*. Напр.: *Les jours se traînent, les nuits aussi...*

Досліджуючи функціонування дієслів руху в метафорах часу, В. Г. Гак припустив, що «дієслова руху бігти, летіти, повзти тощо у переносному вживанні втрачають диференційну сему «спосіб переміщення» і виражають інтенсивність руху (швидко/повільно)» [1, с. 18]. Проте, як зазначає Г. О. Рубінштейн, наявність дієслів однакової інтенсивності, як-от *imi* та *tekmi*, у метафорах часу доводить існування певних концептуальних відмінностей між ними, що свідчить про релевантність способу переміщення під час їх концептуалізації [2].

Як ми вже зазначали, метафоричні вирази часу, які містять дієслова переміщення можна також інтерпретувати у зв'язку з таким аспектом простору як дійсний орієнтир. Зокрема, Дж. Лакофф наполягає на універсальності сприйняття часу як подвійного переміщення у просторі: ми прямуємо до майбутнього або ж майбутнє рухається в нашому напрямку [8].

Минулі події знаходяться за нами, вони віддаляються, а інші – навпаки, наближаються (у такому випадку спостерігач нерухомий, а час «проходить» повз нього. Цю метафору називають метафорою «руху часу» (*le temps bouge*), у якій часова вісь співвідноситься з річкою або стрічкою конвеєра, по якій події рухаються нам назустріч з майбутнього у минуле. Напр. *La fin du trimestre approche*.

Друга метафора – це метафора «руху людини» (*je bouge*), у межах якої наше «Я» або контекст спостерігача рухається вздовж часової осі в напрямку майбутнього. Напр. *nous sommes plus pro-*

ches de la fin du trimestre.

Як зазначають дослідники, немає підстав стверджувати, що мовні відмінності між метафорами «руху людини у часі» та «руху часу» мають психологічне підґрунтя [7]. Ці два способи говорити про час визначаються власне мовою.

У **метафорі руху часу** відображена концептуалізація часу як об'єкта, що переміщується у просторі: майбутнє рухається в нашому напрямку. Минулі події знаходяться позаду, інші надходять (спостерігач нерухомий, а час «проходить»). Ця метафора співвідноситься з нашими уявленнями про плин часу. Проте, як зазначає Г. Раден: «Люди часом здивовані, коли дізнаються, що у твердженнях на кшталт *Le Nouvel An arrive* плин часу не спрямований з минулого у майбутнє, а навпаки» [10, с. 156].

Розглянемо такі приклади:

Et un jour vint où il fut plus facile d'ouvrir les yeux que de continuer à faire des cauchemars...;

Les prédictions pour la semaine qui vient.
Poisson : vendredi est votre jour. Taureau évitez les voyages en Espagne. Cancer : faites un dépistage. Balance : essayez de perdre du poids.

У наведених прикладах метафорично представлена ситуація, в якій людина перебуває в певному просторі, дивлячись у бік, де розташоване майбутнє, а час (*le temps*), день (*le jour*), тиждень (*la semaine*) рухаються йому назустріч. Розуміння майбутнього як такого, що розташоване попереду, а минулого – такого, що позаду, відзначається багатьма дослідниками [6, с. 73]. Таким чином, час, день, чи тиждень, які знаходяться у майбутньому йдуть, поступово наближаючись до людини, яка на них чекає в теперішньому, та поступово йдуть у минуле.

Отже, модель часу, що рухається, діаметрально протилежна людським явленням про плин часу. Дослідники в цій галузі стверджують, що ця модель часу дуже розповсюджена в найрізноманітніших мовах. Так, Ю. С. Степанов вважає, що така інтерпретація руху часу (з майбутнього – крізь теперішнє – у минуле) єдино можлива [3, с. 51]. Ця модель має численні когнітивні переваги [10, с. 156]. Зокрема, модель руху часу дає змогу прив'язати час, що спливає до фіксованої опори, якою постає стабільний та нерухомий всесвіт. Ключовою фігурою у стабільному, незмінному світі є спостерігач, а час та часові події проходять повз нього, як це вербалізовано у французькій мові у виразах на кшталт *la semaine prochaine* або *la semaine passée*. Ця модель часу мотивована людським егоцентричним світобаченням, коли кожна людська істота вважає себе центром всесвіту; вона дає змогу співвіднести плин часу зі змінами: майбутнє перетворюється на теперішнє, теперішнє – на минуле; ця модель дозволяє людині відчутти незалежність від плину часу.

Таким чином, модель часу, що рухається, обґрунтована об'єктивними, фізичними властивостями всесвіту. Поняття часу, що рухається, до-

тичне до першого закону Ньютона, згідно з яким кожен об'єкт продовжує рівномірний рух по прямій, доки стороння сила не зупинить цей рух.

Оскільки не існує такої сили, що здатна зупинити плин часу: його рух нескінченний, єдиним внеском спостерігача до цього сценарію є те, що він займає певну позицію на часовій лінії та спостерігає за його плином: *Les siècles marchent malgré nous, puis sans nous.*

У випадку концептуалізації часу за допомогою метафори «**Людина, що рухається**» спостерігач рухається з минулого крізь теперішнє в майбутнє, тоді як час залишається нерухомим орієнтиром: *Le temps est le rivage de l'esprit ; tout passe devant lui.*

У французькій мові існує чимало лексикалізованих часових метафор, побудованих за зразком моделі статичного часу (час представлено як нерухомий, а спостерігач переміщується крізь нього): *Nous entrons dans une nouvelle ère...; Nous approchons (à grands pas) de la fin du siècle; Nous allons quitter les années quatre-vingt-dix.*

Ця модель статичного часу когнітивно мотивована [10, с. 157], оскільки пов'язана з людським усвідомленням плину часу: спостерігач як частина всесвіту рухається у «правильному» напрямку з минулого в майбутнє.

Модель руху людини крізь час дає змогу концептуалізувати час відповідно до людського сенсорно-моторного досвіду від процесу переміщення. Ця модель дає змогу пов'язати час з іншими важливими концептами, зокрема з поняттям цілеспрямованого руху.

Отже, ця метафорична модель плину часу зумовлена людським досвідом від процесу переміщення. Коли людина вирішує рухатись у певному напрямку, вона має намір досягти пункту призначення. Так само переміщення в часі передбачає певну інтенціональність. Так, у прикладі *Il va faire beau* виражено цілеспрямоване, інтенціональне майбутнє. У цьому випадку відбулася грамадикалізація дієслова руху *aller*, що призвела до його перетворення в часовий маркер.

Таким чином, модель концептуалізації часу як руху полягає в метафоризації часових відрізків як певних просторових сутностей, які мають здатність рухатись по часовій лінії. Рух часових відрізків у мові може сприйматись як фазовий або ж як процесний. Під час фазового руху часових відрізків увага спостерігача фокусується на початковому або кінцевому сегментах траєкторії часових відрізків. Процесний рух часових відрізків метафоризується в мові у словосполученнях, у яких фігурують назви часових відрізків і дієслова переміщення у просторі, які виражають «шлях» переміщення об'єкта локалізації. Метафоричні вирази часу, які містять дієслова переміщення, можна також інтерпретувати у зв'язку з таким аспектом простору як дійсний орієнтир. У зв'язку з цим вчені виокремлюють дві універсальні метафоричні моделі руху часу: модель руху часу та

модель руху людини крізь час. У метафорі «руху часу» зображено плин часу назустріч спостерігачу з майбутнього в минуле. Минулі події знаходяться позаду, інші надходять (спостерігач нерухомий, а час «проходить»). Модель часу, що рухається діаметрально протилежна людським явленням про плин часу, проте має численні когнітивні переваги. Зокрема, ця модель дає змогу прив'язати час, що спливає до фіксованої опори, якою постає стабільний та нерухомий всесвіт. Ключовою фігурою у стабільному, незмінному світі є спостерігач, а час та часові події проходять повз нього; модель руху часу дає змогу співвіднести плин часу зі змінами: майбутнє перетворюється на теперішнє, теперішнє – на минуле; ця модель дозволяє людині відчутти незалежність від плину часу. Метафорична модель «людина, яка рухається у часі» дає змогу уявити людину, яка рухається з минулого крізь теперішнє у майбутнє, тоді як час залишається нерухомим орієнтиром. Ця модель статичного часу зумовлена людським досвідом від процесу переміщення. У метафоричному розумінні спостерігач як частина всесвіту рухається у «правильному» напрямку з минулого в майбутнє.

Література

1. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 11 – 26.
2. Рубинштейн Г. А. О метафорическом представлении отрезков времени в русском языке [Электронный ресурс] / Г. А. Рубинштейн // The Slavic and East European Language Resource Center. – 2002. – Режим доступа: <http://seelrc.org/glossos/>.
3. Степанов Ю. С. Счёт, имена чисел, алфавитные знаки чисел в индоевропейских языках / Ю. С. Степанов // Вопросы языкознания. – 1989. – № 4. – С. 43 – 61.

4. Чугунова С. А. Темпоральные концепты и методы их исследования / С. А. Чугунова // Вестник Челябинского государственного ун-та. – 2009. – Вып. 29. Филология. Искусствоведение. – № 5 (143). – С. 134–142.
5. Чугунова С.А. Ландшафт времени в разных культурах / С. А. Чугунова // Языкознание. – Вып. 5. – С. 57 – 64.
6. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Яковлева Е. С. – М.: Гнозис, 1994. — 344 с.
7. Boroditsky L. As time goes by: Evidence for two systems in processing space! Time metaphors / Lera Boroditsky, Gentner Dedre, Mutsumi Imai // Language and cognitive processes. – 2002. - № 17 (5). – P. 537–565.
8. Lakoff G. Les metaphores dans la vie quotidienne (trad. française de Conceptual Metaphors in Everyday Language / George Lakoff, Mark Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980) / George Lakoff, Mark Johnson. – Paris : Editions de Minuit, 1985. – 256 p.
9. Perrin L.-M. Les representations orientées du temps [Ressource électronique] / L.-M. Perrin // Les representations orientées du temps. – 2012. – Disponible sur : <http://halshs.archivesouvertes.fr/docs/00/72/26/83/PDF>.
10. Radden G. Time is space / G. Radden // Human Contact through Language and Linguistics. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 1997. – P. 147 – 166.
11. Ramscar M. Time, motion and meaning: the experiential basis of abstract thought / Michael Ramscar, Teenie Matlock, Lera Boroditskiy / The Spatial Foundations of Language and Cognition. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – P. 67–82.

Рассматриваются языковые проявления вторичной концептуализации времени, а именно перенос пространственных параметров, таких как движение, на временные. Во французском языке время выражается метафорически в терминах движения как фазовое и собственно процессное движение. Метафора процессного движения времени предполагает наличие деиктического ориентира, в зависимости от которого выделяют метафору «Движения времени – le temps bouge» и метафору «Движения человека во времени – je bouge».

Ключевые слова: пространство, время, концептуальная метафора, фазовое движение, процессное движение, деиктический ориентир.

The article deals with the linguistic manifestation of the secondary conceptualization of time, namely the transfer of spatial parameters, such as the motion, on time. Time in French language is metaphorically expressed as phase and process motion. The metaphor of the passage of time requires a deictic reference point, according to which we use one of two basic models of conceptualizing time as motion: the “moving-time model” and the “moving-ego model”

Key words: space, time, conceptual metaphor, phase motion, process motion deictic reference point.